

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון שס"ז, פר' בראשית תשפ"ז

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

העברת תשלום לסיטונאי המזיק לצורך גביית נזק

אלא שטרם נפסק הדין בבית דין, הדין הוא שחייב לשלם גם למלוה הראשון.

אף שבתשובות מיימוניות פקפק בדבר, הכריע הש"ך שעיקר ההלכה היא שחייב לשלם למלוה הראשון. והוסיף, שכל שהמלוה הראשון התרה בו במפורש שלא יפרע את החוב אלא לו, והחייב האחרון עבר ושלם למלוה שלו, הרי הוא חייב לשלם גם למלוה הראשון, שכן בשעת התשלום כבר ידע שנשתעבד לו, ומשעה שנעשה המלוה הראשון בעל דינו, שוב אין תשלום למלוה האמצעי פוטר אותו מחיובו.

עוד כתב הש"ך, שאין בידו לטעון שלא ידע את עצם ההלכה של 'שיעבודא דרבי נתן', שכן מאחר שנשתעבד מכוח דין זה, מוטל עליו לברר את הדין, ואין השעבוד מסתלק ממנו עד שישלם למי שזכאי לקבל את הממון. והסכימו להכרעתו בתומים (ס"ק יא) ובשער משפט (סק"ז) ובחזון איש (ב"ק ס"ט טו ס"ק לה ד"ה לא).

נמצא אפוא, שכל אימת שנוצר שעבוד מכוח 'שיעבודא דרבי נתן', הרי חיובו של החייב האחרון מופנה כלפי המלוה הראשון, ואף אם עבר ושלם למלוה האמצעי, לא נפטר בכך מחיובו, ועליו לשוב ולשלם למלוה הראשון.

חשש להיזק

אלא שיש לעיין בנידון שלפנינו, שבו טוען לוי שאילו היה מעביר את המעות ליהודה ולא לסיטונאי, היה גורם לעצמו נזק ממשי. לטענתו, הסיטונאי הוא אדם אלים ובעל זרוע, וכשם שהתפרץ לחנותו של יהודה, שבר כלים וחולל בה שמות, כך יש לחשוש שיעשה גם לו אם יתוודע כי לוי העביר את כספו לאחר. ויש לדון האם אף בכהאי גוונא נאמר שעל לוי למסור את המעות ליהודה, אף במחיר קבלת הנזקים הצפויים לו, או שמא אין אדם חייב להכניס עצמו להפסד כדי לקיים את דין 'שיעבודא דרבי נתן'.

תשובה

שיעבודא דרבי נתן

יסוד גדול נפסק להלכה (סימן פו סעיף א) שראובן שנושה מנה בשמעון, ושמעון נושה מנה בלוי, מוציאים את הממון מלוי ונותנים אותו לראובן, והוא הנקרא 'שיעבודא דרבי נתן'. דין זה אמור בין אם כבר היה לוי חייב לשמעון בשעה שלוח שמעון מראובן, ובין אם נתחייב לו רק לאחר מכן. כמו כן, אין חילוק בין הלואה בשטר להלואה על פה, כל זמן ששני החייבים מודים כל אחד בחובו למלוה שלו.

מקור הדין הוא בברייתא (פסחים לא), שם דרש רבי נתן מן הכתוב (במדבר ה' ז) 'ונתן לאשר אשם לו', שמקום שבו ראובן נושה בשמעון, ושמעון בלוי, זכותו של ראובן לגבות את חובו ישירות מלוי.

פרע לשני ולא לראשון

עוד נפסק להלכה (שם סעיף ה), שאף אם לאחר שנתחייב לוי לראובן בבית דין הלך ופרע את חובו לשמעון, אין בכך כדי לפוטרו, אלא חייב לשלם את אותו סכום פעם נוספת לראובן.

וכתב הש"ך (שם ס"ק יד), שאין הכוונה דוקא למקרה שבו כבר נתחייב בבית דין, שהרי משעה שנשתעבד מדין 'שיעבודא דרבי נתן', שוב נעשה המלוה הראשון בעל דינו של החייב האחרון, ואין כל נפקותא אם כבר עמדו בדין אם לאו. אלא שנקט השולחן ערוך לשון זו משום שדרך העולם היא, שקודם שנפסק הדין יכול החייב לטעון שלא ידע כלל על החוב הראשון, או שהיה סבור שללוה האמצעי יש נכסים שמהם יוכל המלוה הראשון להיפרע.

עוד הביא הש"ך את דברי הגהות אשר"י (בבא קמא פרק ד סימן ד) בשם האור זרוע (שם סימן ר), שהביא את תשובת רבי משולם ברבי נתן, שאם החזיר המחזיק את הממון לבעליו, אף לאחר שהמלוה הראשון כבר תבע את זכותו,

יהודה הוא בעל חנות לכלי בית. באחד הימים הגיע אל חנותו הסיטונאי שעמו היה עובד במשך שנים. במהלך ויכוח חריף שהתפתח ביניהם איבד הסיטונאי את עשתונותיו, השתולל בתוך החנות, שבר מוצרים רבים וגרם נזק כבד שנאמד בכעשרים אלף שקלים. לאחר המקרה ניתק הסיטונאי כל קשר עם יהודה, סירב להשיב לפניותיו, ולא גילה כל נכונות לשלם את הנזק שגרם.

לאחר שהתברר ליהודה שאין בידו לגבות את נזקו בדרך המקובלת, נודע לו כי לוי, בעל חנות אחרת, רוכש אף הוא סחורה מאותו סיטונאי ואף חייב לו תשלום עבור סחורה שקיבל ממנו, בסכום הקרוב לשווי הנזק שנגרם לו. פנה יהודה אל לוי וביקש ממנו שלא להעביר את התשלום לסיטונאי, אלא למסור אותו לידיו, כדי שיוכל לקזז באמצעותו את החוב שחייב לו הסיטונאי בגין הנזק.

השיב לו לוי, שהוא מכיר היטב את אופיו האלים והנקמני של אותו סיטונאי, ואם יימנע מלשלם לו את המגיע לו או יעביר את הכסף לאחר בלא הסכמתו, קיים חשש ממשי שהסיטונאי יתנכל לו, יגרום לו הפסדים או יפגע בעסקיו. משום כך אינו מוכן להסתכן כדי לסייע ליהודה, אף שהוא מבין את צדקת תביעתו.

כעבור מספר ימים הודיע לוי ליהודה כי שלם את מלוא חובו לסיטונאי, וכעת אין בידו עוד כספים השייכים לו.

האם מן הדין היה לוי חייב מלכתחילה לעכב את התשלום ולהעבירו ליהודה לצורך גביית נזקו, או שהיה ראוי להימנע מכך מאחר שהוא חושש שהדבר יסב לו נזק? ואם היה עליו להעביר את הכסף ליהודה, מה הדין בדיעבד לאחר שכבר שילם את החוב לסיטונאי - האם יש עליו אחריות כלפי יהודה, או שמא מאחר שפעל מחשש לנזק אינו חייב בכך?

חשש נזק בפקדון

והנה הבית יוסף (סימן קה סעיף ח) הביא את דברי תשובות מהר"ם מרוטנבורג (פראג סי' תתקעד, מיימוניות ספר נזיקין סימן ז) בעניינו של משומד שהיה חייב ממון לישראל, והיה לו פקדון מופקד ביד ישראל אחר. המלוה ביקש לגבות את חובו מתוך אותו פקדון, אולם השומר סירב למסרו, משום שחשש שהמשומד יבוא לאחר מכן ויתנקם בו או יגבה ממנו את הנזק שייגרם לו מחמת מסירת הפקדון. ופסק שם, שהדין עם השומר, ואינו חייב למסור את הפקדון למלוה.

וכן פסק הרמ"א (סימן פו סעיף ט), שמי שמחזיק בידו פקדון של גוי או של מומר, והם חייבים לאחרים, ובאים אותם נושים להוציא את הנכסים מיד המחזיק, אם טוען המחזיק שהוא חושש שאותו גוי או מומר ישוב לאחר מכן ויגבה ממנו את ההפסד שייגרם לו, הדין עמו, ואין מחייבים אותו למסור את הפקדון.

אין אדם חייב להפסיד

ומקור דברי מהר"ם מרוטנבורג מהסוגיא במסכת בבא קמא (ק"ז:), העוסקת באנשים שבאו על שומר ליטול פקדון שהיה מופקד בידו, ושם מבואר שאין השומר חייב להפסיד את ממנו כדי להציל את הפקדון.

בגמרא שם מסופר על אדם שהופקד בידו גביע כסף, ובאו אנשים ליטלו ממנו. נטל השומר את הגביע ומסרו לאנשים, ופטרו רבה. הקשה עליו אביי, מדוע נפטר, והרי היה עליו למסור להם מממונו שלו, ולא להציל את עצמו בממון חברו.

ומסקנת רב אשי שם שיש לחלק בין שני אופנים: אם היה השומר אדם עשיר, מסתבר שהאנשים באו מחמת ממנו שלו, ובמקרה כזה לא היה ראוי להציל עצמו בממון חברו למסור להם את הפקדון, ואם עשה כן הרי הוא חייב לשלם. אולם אם אינו אדם עשיר, על כרחך שלא באו האנשים אלא מחמת הפקדון שהיה ברשותו, ובאופן זה היה ראוי למסור להם את הפקדון כדי להציל את עצמו, ואינו חייב לשלם.

מבואר, שאין השומר חייב להוציא ממון מכיסו כדי לסלק את הנזק הבא עליו מחמת הפקדון, כאשר כל מבוקשם של האנשים הוא אותו פקדון עצמו. והוא הדין כאשר בא בעל חוב לגבות את הפקדון מכוח זכותו, אם מסירת הפקדון תגרום לכך שהמפקיד, שהוא אדם אלים, ישוב ויגבה מן השומר את הפסדו, אין השומר חייב להפסיד את ממנו שלו מחמת הפקדון.

וזה לשון מהר"ם מרוטנבורג (שם): אלמא כל היכא דאיכא למיתלי דאדעתא דפקדון קאתי, יכול להציל עצמו בפקדון, כל שכן הכא דבדיניהם חייב להחזיר למשומד פקדונו ולא מחייב להכניס גופו וממונו בסכנה עבור הפקדון.

הלואה או פקדון

לאחר שנתבאר שבפקדון אין השומר חייב להכניס את עצמו להפסד כדי למסור את הפקדון לנושה של המפקיד, יש לעיין אם

דין זה נאמר אף במקום שאין מדובר בפקדון אלא בחוב. האם גם כאשר מדובר בהלואה, אין הלואה חייב לשלם למלוה הראשון מכוח 'שיעבודא דרבי נתן' כאשר הדבר עלול להסב לו הפסד, או שמא אין הדברים אמורים אלא בפקדון. בפקדון, השומר אינו בעלים על החפץ אלא שומר בלבד, ולכן אין לחייבו לשמור את החפץ באופן שיגרום לו נזק. אולם בהלואה, כאשר מכוח 'שיעבודא דרבי נתן' נשתעבד אותו ממון שבידו למלוה הראשון, שמא אין בידו לעכב את קיום השעבוד מחמת החשש להפסד.

שיטת מהרי"ט צהלון

בשו"ת מהרי"ט צהלון (ישנות סימנים מה-מט) נדון מקרה שבו ראובן מסר לשמעון מעות בתורת עסקה. לאחר מכן נאלץ שמעון לצאת למסעו, והפקיד חלק ממועות העסקה ביד לוי. באותה שעה היה לוי נושה בראובן. כאשר שב שמעון ותבע את פיקדונו, השיב לו לוי שתפס את המעות כנגד חובו של ראובן. מנגד טען שמעון, שראובן כבר פרע את חובו.

במסגרת תשובתו דן מהרי"ט צהלון באריכות בגדרי 'שיעבודא דרבי נתן', והביא את טענת מי שביקשו לערער על הדין. לדבריהם, כאשר שמעון חייב לראובן מנה בשטר, וראובן חייב ללוי, ובא לוי לגבות את חובו ישירות משמעון מכוח 'שיעבודא דרבי נתן', ראוי שמעון לומר שאינו מוכן לשלם ללוי כל עוד לא יחזיר לו תחילה את השטר שביד ראובן, משום שהוא חושש שמא למחר יבוא ראובן, שהוא אדם אלים, ויגבה ממנו פעם נוספת בכוח הזרוע. ואף אם יכתבו לו בית הדין שובר, עדיין חושש הוא שמא האלים לא יציית לדין ויחזור ויגבה ממנו בכוח השטר שבידו.

על כך השיב מהרי"ט צהלון (סוף סי' מט) שאין לחשוש לטענה זו. בית הדין יכתבו שובר כדין, ויצו שלא יישאר ביד ראובן שטר פרוע. ואם ראובן הוא אדם אלים ואינו מציית לדין, אין בית הדין אחראים למעשיהם של בעלי זרוע.

עוד הוסיף, שכל הפוסקים דימו את דין 'שיעבודא דרבי נתן' לדין גבייה מנכסים משועבדים. וכשם שבגביית קרקע משועבדת אין מעכבים את הגבייה מחשש

שיהיה אלים ויגבה פעם נוספת. מבואר מדבריו, שאף במקום שבו קיים חשש להפסד מחמת אלמותו של המלוה האמצעי, חייב הלואה לקיים את דין 'שיעבודא דרבי נתן' ולשלם למלוה הראשון.

חילוק השער משפט

בין פקדון להלואה

בשער משפט (סימן פו ס"ק י) הביא את דברי מהרי"ט צהלון ותמה עליהם: על פי מה שהובא לעיל שנפסק להלכה (רמ"א ס"ט) כתשובת

מהר"ם מרוטנבורג שכאשר השומר חושש שהמפקיד יתבע אותו פעם נוספת או יגרום לו הפסד, אין מחייבים אותו למסור את הפקדון לנושה, אם כן מדוע בהלואה לא נאמר כן.

וחילק בשער משפט בין שני הדינים: בפקדון, הפטור נובע מכך שהשומר אנוס למסור את גוף הפקדון [שמכח דין שיעבודא דרבי נתן עבר בעלות לתובע של המפקיד], והוא דומה לדין המבואר בבבא קמא (ק"ז:), שאם אנסו גויים את השומר למסור להם את הפקדון, ראוי למסור ואינו חייב לשלם, מאחר שהאונס היה על אותו חפץ עצמו.

לעומת זאת, בהלואה אין מדובר בממון השייך למלוה, שהרי 'מלוה להוצאה ניתנה', והמעות נעשו ממנו של הלואה. נמצא, שכאשר הוא מבקש להיפטר מחיובו [ממי שזכאי עתה לממון מכה שיעבודא דרבי נתן] בטענה שהוא נאנס כעת לשלם את ההלואה גם למלוה המקורי, אין זה אלא כמי שמבקש להציל את עצמו בממון חברו, ואין בכך כדי לפטרו.

ראיה לדבר הביא מדין 'מעמד שלשתן' (סימן קכו סעיף כב). נפסק שם, שאם היה הנותן גוי, והמקבל ישראל, ולאחר שהתחייב הגוי לשלם לישראל בא הגוי האנס ונטל את המעות בחזרה קודם שנמסרו למקבל, אם מדובר היה בהלואה, חייב הלואה לשלם פעם נוספת לישראל, שכן 'מלוה להוצאה ניתנה', ונמצא שנאנס על ממנו שלו. אולם אם מדובר היה בפקדון, הרי מאחר שלא היה אלא שומר, ואנסוהו למסור את גוף הפקדון, פטור כדין שומר שפטור באונסים.

לדבריו, הוא הדין גם בדין 'שיעבודא דרבי נתן'. בפקדון יש מקום לפטור כדין שומר מחמת האונס, אולם בהלואה, שהמעות הנאנסות הן ממנו של הלואה, אין בכוח האונס שנעשה בממונו בפרטי לפטרו מחיובו כלפי המלוה הראשון.

נמצא, שלדעת השער משפט, הפטור מחמת חשש הפסד נאמר דוקא בפקדון, משום שהוא כאונס על ממנו של חברו, אך לא בהלואה, שבה אין הלואה יכול להיפטר מחיובו באמצעות ממנו של המלוה הראשון.

לפי יסוד זה, בנידון שלפנינו, שבו אין מדובר בפקדון אלא בחוב שהיה לוי חייב לסיטונאי, לכאורה היה עליו להעביר את התשלום ליהודה מכוח 'שיעבודא דרבי נתן'. ואין הוא יכול להיפטר בטענה שהדבר עלול לגרום לו נזק. ואף אם כבר שילם לסיטונאי, היה מקום לחייבו לשלם פעם נוספת ליהודה.

המשך הדיון והיוצא להלכה נביא בע"ה ובס"ד בשבוע הבא.

